

SALOHIDDIN SALOHIYNING “GUL VA BULBUL” DOSTONI HAQIDA

Gulchexraxon Turakulova Olyorbek qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, “Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik” kafedrası 1-bosqich magistranti
e-mail: gulchehratoraqulova51@gmail.com
Tel: (93) 3395426

Annotatsiya: Mazkur maqolada dunyo adabiyotida keng tarqalgan gul va bulbul obrazlarining kelib chiqish tarixi, taraqqiyoti, forsiy va turkiy adabiyotdagi rivojlanish jarayonlari tadqiq etilgan. Beydabo, Fariduddin Attor, Rumi, Gulshahriy, Alisher Navoiy, Salohiylarning asarlari misolida gul va bulbul obrazlarining badiyyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Gul, bulbul, majoz, masnaviy, doston.

Аннотация: В статье рассматриваются историческое происхождение и развитие цветочных и соловьиных мотивов, распространенных в мировой литературе, с акцентом на их эволюцию в рамках персидской и турецкой литературных традиций. Литературное значение этих мотивов раскрывается в произведениях Бейдобо, Фаридуддина Аттара, Руми, Гульшахри, Алишера Наваи, Салахи.

Ключевые слова: Цветок, соловей, метафора, маснави, эпос.

Abstract: This article examines the historical origins and development of the flower and nightingale motifs, prevalent in world literature, with a focus on their evolution within Persian and Turkish literary traditions. The literary significance of these motifs is elucidated through the works of Beydabo, Fariduddin Attar, Rumi, Gulshahri, Alisher Navoi, and Salahi.

Keywords: Flower, nightingale, metaphor, masnavi, epic.

Dunyo xalqlari mumtoz adabiyotida umumiy mavzular va bir-biriga o‘xshash motivlar ko‘plab topiladi. Ularning bir xalq adabiyotida paydo bo‘lib, keyinchalik boshqa xalqlar adabiyotlarga ko‘chishi tabiiy jarayon. Bunday holat yuqori saviyadagi, inson ma’naviyati, ichki kechinmalari, axloqiy-diniy yuksalishiga alohida ta’sirini ko‘rsatuvchi badiiy obrazlarda yuz beradi. Shu bilan birga, bir-biriga yashash sharoiti, madaniyati o‘zaro o‘xshash xalqlar orasida u tez fursatlarda yoyiladi. Ana shunday umumadabiy motivlardan biri o‘zida majoziy ma’no tashuvchi gul va bulbul mavzusidir.

Gul va bulbul obrazlarining kelib chiqish tarixi, rivojlanishi va boshqa adabiyotlarga, xususan, o‘zbek adabiyotiga kirib kelishi haqida turli xil qarashlar mavjud. Adabiyot ahliga ma’lumki, gul va bulbul qissalarining manbai Sharq va ayniqsa, hind va fors adabiyoti ekanligi haqidagi fikrlar haqiqatga juda yaqindir.

Hind adabiyotidagi gul va bulbul mavzusiga manba bo‘la oladigan asar – Beydaboning “Kalila va Dimna” nomli asaridir. “Hind adabiyotida Kalila va Dimnadan keyin boshqa xalqlar adabiyotida ham shunday asarlar yaratilgan. Ayniqsa, Eron va Anadoluda yaratilgan va, asosan, qushlarga qaratilgan masnaviylarga Kalila va Dimna ta’siri bo‘lganligi taxmin qilinadi” [1: 8].

Keyingi yillarda bu obrazlar aks etgan asarlar sekin asta ko‘paya boshladi. Xususan, G‘aznaviylar davridagi shoirlaridan biri bo‘lgan Tusiy gul va bulbulni o‘z she’rlarida keng qo‘llagan shoirlarning birinchilaridandir .

Tusiy kabi shirlardan yana biri Hoqoniydir. “Saljuqiylar davrining mashhur qasida shoiri Hoqoniyning (vafoti: H.582) devonida gul va bulbul haqidagi baytlarga ham duch kelamiz” [1: 8].

Aytish mumkinki, gullar va bulbullar mamlakati sanalgan Eronda yetishib chiqqan har bir shoir va yozuvchi gul va bulbul haqida biror narsa yozmay qo'ymagan. Biroq "fors adabiyotida gul va bulbul mavzusiga oid eng go'zal baytlar Hofiz (vafoti: 792 h./M.1389-1390)ga tegishli desak, adashmagan bo'lamiz. Hofizning o'quvchi va tinglovchiga manzur bo'lgan lirik g'azallari ichida gul va bulbul haqidagi misra va baytlar soni kam emas" [1: 9].

Fors adabiyotida gul va bulbul mavzusiga yuksak saviya bergan ilk asarlar sifatida Fariddin Attorning "Mantiqut-Tayr" va "Bulbulnoma" nomli masnaviylarini aytishimiz mumkin. Attor "Bulbulnoma"sida gul va bulbul mavzusini asar darajasiga ko'taradi va bu fors adabiyotida ma'lum bo'lgan ushbu turkumdagi yagona asr sifatida alohida e'tirof etib kelinadi. Bundan tashqari, "Mantiqut-Tayr"da ham gul va bulbul munosabatlari yaxshigina tilga olinadi. Bu ikki asar o'zidan keyingi ko'plab shoirlar uchun tayanch hisoblanib, xususan, turkiy adabiyotida ham bir qancha shoir va yozuvchilar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan. Bu haqida keyinroq batafsil to'xtalamiz.

Yevropa adabiyotida gul va bulbul mavzusiga oid asarlar kam. "Tarix nuqtai nazaridan Sharqqa nisbatan yaqinroq davr mahsuli sifatida qaraladigan bu asarlar Fransuz adabiyotida Le Roman De La Rose she'rlari va Oskar Uayldning "Ingliz adabiyotida bulbul va gul" qissasidir. O'rta asrlardan boshlab ko'ri boshlagan asarlarning gul va bulbul mavzulari qayerdan kelganligi haqida aniq ma'lumot yo'q. Biroq, bu mavzu Yevropaga 138-hijriy/760-yilda Ispaniyada Andalusiya Umaviylar davlatiga asos solgan arablar orqali yetkazilgan bo'lishi ehtimoli yuqori" [1: 16].

Ko'chmanchi cho'l hayotini aks ettiruvchi johiliyat davri arab she'riyatida gul va bulbul obrazlari uchramaydi. Cho'l hayotiga hos bo'lmagan bu ikki obrazning she'rga kiritilmagani tabiiy jarayondir. Lekin aytishimiz mumkinki, islom dini yoyilganidan keyin Eron bilan yaqin munosabatlar fors she'riyatidan gul va bulbul motivining arab she'riyatiga kirib kelishiga sabab bo'ldi. Geografik jihatdan forslarga yaqin bo'lgan Abbosiy va Umaviylar davri shoirlari o'z she'rlarida gul va bulbul obrazlarining uchrashi buni tasdiqlaydi. Xulosa qilish mumkinki, gul va bulbul mavzusi forsiy she'riyatdan Abbosiy va Umaviy shoirlari orqali arab adabiyotiga kirib kelgan.

Sharq xalqlari qatorida turkiy adabiyotga ham gul va bulbul mavzusi fors adabiyotidan yetib kelgan. Gul va bulbul masalasiga birinchi marta to'xtalgan kishi XIII Asrning buyuk so'fiyi Mavlono Jaloliddin Rumiyligi haqida ko'plab ma'lumotlar bor. Mavlono "Devoni Kabir" va "Masnaviyi ma'naviy" asarlarida gul va bulbul mavzusidagi juftliklar va she'rlar talaygina. Bu esa turkiy adabiyotda gul va bulbul mavzusini birinchi bo'lib ijodida namoyon qilgan shaxs ekanligidan dalolat beradi. O'zi yashab o'tgan davridan to bugungi kungacha ko'plab yozuvchi va shoirlarga ta'sir ko'rsatgan Mavlono "Bulbulnoma" nomli 55 baytdan iborat kichik masnaviy mavjud bo'lib, bu uning gul-bulbul mavzusini fors adabiyotidan turk adabiyotiga olib kiringanligini yanada tasdiqlaydi.

Yuqorida aytib o'tgamimizdek, Attorning "Mantiq ut-tayr" va "Bulbulnoma" asarlari ko'plab shu turkumdagi turkiy asarlar yozilishiga sababchi bo'ldi. Xususan, Attorga javob tarzida yozilgan ilk turkiy doston turk adibi Gulshahriyning "Mantiq ut-tayr"i hisoblanadi. Doston 1317-yilda yaratilgan bo'lib, "Gulshahriyning "Mantiq ut-tayr" dostonida an'anaviy syujet bayon qilinishi bilan birga, bir qator yangi g'oya va epizodlar ham kiritilganki, bu uning original asarligidan dalolat beradi" [2: 22].

Gul va bulbul obrazlari turk adabiyotida keng tarqalib, keyinchalik Alisher Navoiy ham "Mantiq ut-tayrga javoban "lison ut-tayr" asarini yozadi. "Bulbul gulga dil izhorini, muhabbatini aytsa, Hudhud gul abadiy emas, sening ishqing chin bo'lolmaydi" [3: 408]. Navoiyning ushbu asari adabiyot ahli orasida juda mashhur bo'lib, gul va bulbul mavzusini yanada ommalashuviga o'zining beqiyos hissani qo'shdi.

Turkiy adabiyotda gul va bulbul obrazlari juda keng tarqalishi va rivojlanishi natijasida diqqat markazi ushbu obrazlarga qaratilgan dostonlar yozila boshladi. Ana shunday asarlardan biri Salohiddin Salohiyning hijriy 1153, milodiy 1740-yilda yozilgan “Gul va bulbul” dostoni hisoblanadi. Bu asar ham sujet ko‘lami va obrazlar ishtirokiga ko‘ra “Mantiq ut-tayr” asariga javob tariqasida yozilgan dostonlardan biri hisoblanadi. Bu haqida doston ichida muallifning o‘zi ham aytib o‘tadi. Shu bilan birga,” Salohiy “Gul va Bulbul”ning kirish qismida o‘z asarini G‘urbatiyning “Gulu Bulbul”i ruhida yozganligini qayd etadi” [4: 35] :

“Aytib G‘urbatiykim bir kitobe,

Qo‘yub otin Gulu Bulbul kitobi” [5: 2].

“Gul va bulbul” dostoni bugungi kunda adabiyotshunoslik, matnshunoslikning dolzarb tadqiqot obyektini bo‘lgan asarlar sirasiga kiradi. Zero, hali hamon to‘liq tabdil qilinib, yaxlit kitob holida adabiyot ahliga taqdim etilmagani uning o‘rganilish zaruriyatini yanada oshiradi. Hozirgi kunda “...asarning toshbosma nusxalari O‘zFA Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida 343, 576, 577, 578, 579, 4002, 4248, 4249, 4250, 9143, 9593, 9594, 9595, 11021, 13857, 13858, 13859-raqamli inventarlar bilan toshbosma nusxalari, 3402, 5354-sonli qo‘lyozma kitoblari ham saqlanadi. Shuningdek, Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida ham 420 hamda 1295 raqamli toshbosma nusxalari mavjud” [4:36]. Bundan tashqari, ToshDO‘TAU qo‘lyozma va toshbosma adabiy qo‘lyozmalar fondida ham dostonning 1509 raqamli yana bir toshbosma nusxasi saqlanib kelinmoqda.

Ushbu doston sujeti juda qiziqarli. Asar bulbulning qizil gulga oshiq bo‘lishi voqeasi bilan boshlanadi. “Asarda shoir tomonidan ko‘zlangan maqsad – uning “ishqi ilohiyga” bo‘lgan e‘tiqodi va Bulbulning shu yo‘lda vafot etgani oydinlashadi” [4: 37]. Asardagi voqealar rivojiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, yuqoridagi fikr o‘z tasdig‘ini topadi. Zero, “poemadagi Sabo – pir, Bulbul – murid va Gul “haqiqiy” muhabbat sifatida talqin qilingan” [6: 66],- degan qarashlar olimlar tomonidan bejizga aytilmagan. “Bulbul: “San pirimsan, Mani yo‘l boshlag‘uchi rahbarimsan” [4: 37],- deya saboga qarata aytgan ushbu so‘zlari bunga yorqin misoldir.

Asarda juda ko‘p qushlar ishtirok etadi. Va, albatta, ularning har biri majoziy harakterga ega. Xususan, “Ziynatga berilgan boy – Tovus, maqtanchoq tabib – To‘ti, o‘ziga bino qo‘ygan hofiz – Kabk (Kaklik), riyokor shayx – Qumri, lof uruvchi oshiq – Foxtak (Qashqarg‘urak), yolg‘onchi so‘fi – So‘fiyo (So‘fito‘rg‘ay), Hudhud (Popishak) esa tasbih o‘girib o‘tiruvchi xudbinlarning tipik vakili bo‘lgan insonlarni gavdalantiradi” [4: 38].

Doston tamomila irfoniy harakterga ega bo‘lib, u o‘zida tasavvufiy qarashlarni aks ettiradi. Asardagi gul, bulbul, sabo obrazlari o‘zida juda katta mazmun yuklanganligi bilan alohida ajralib turadi. Dostonda “Bulbulning oxirida qafasga tushib qolib, oh urib o‘lgani esa tamoman so‘fiyona mohiyat kasb qiladi, ya‘ni Bulbul – jasad qafasda uning komil muhabbatining nishonasi – ohi tan – qafasdan qutuladi va o‘z muhabbati bilan qorishib ketadi” [6: 66].

Gul va bulbul mavzusi o‘rganilish tarixi shajaralarini ko‘plab keltirishimiz mumkin. Lekin biz ular orasida eng mashhurlari hamda gul va bulbul mavzusini taraqqiy etishiga o‘z hissasini yuksak darajada qo‘shgan asarlarni sanab o‘tishni lozim topdik. Salohiydan keyingi davrlarlardagi yana bir qancha shu yo‘nalishdagi asarlarni sanab, ro‘yxatni davom ettirishimiz mumkin edi, lekin biz so‘zimizni shu yerda muxtasar qilamiz.

Gul va bulbul obrazlari asrlar osha sharq xalqlari adabiyotining noyob xazinasini sifatida davom etib kelyapti. Bugungi zamonaviy adabiyotda ham uning ta‘sirini kuzatamiz. Xalq og‘zaki ijodi, musiqasi, rassomchilik, me‘morchilik, qo‘yingki, san‘atning o‘nlab sohalarida uning aksini ko‘rishimiz mumkun. Bu esa gul va bulbul obrazlarining inson madaniyatiga, ruhiyati, tuyg‘ulariga qanchalik katta ta‘siri borligidan dalolatdir. Yuqorida

aytilganidek, gul va bulbul obrazi o'zida shunchaki muhabbatni emas, balki ishq ilohiyini aks ettirgani bilan ham alohida ahamiyatlidir. Bizning vazifamiz mana shunday adabiy motivlarimizni keyingi avlodlarga ham yanada sayqallagan holda yetkazishdir. Zero, Abdulla Avloniy aytganidek: "Adabiyot yashasa, millat yashaydi".

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gencay Zavotçu. Türk edabiyoti'nda Gül va Bülbül mesnevîleri. Erzurim . 1997. 213b
2. Hasanova Sh. "To'tinoma" va "Qush tili" turkumidagi asarlarning qiyosiy-tipologik va tekstologik tadqiqi. Fil.f.d...diss. T.: 2016
3. Mallaev N. O'zbek adabiyoti tarixi. T.: Kafolat print company. 2021. 408 b
4. Rahmonova Sh. Falsafiy-irfoniy dostonlarda vazn va mazmun munosabati. Uzbekistan: Language and Culture. 2022. 38 b
5. Salohiy. Gul va Bulbul tasviri. O'zRFASHI, qo'lyozma inv №3402
6. Valixo'jaev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. T.: Fan. 1974. 66 b